

A DICSÉRET EUFÓRIÁJÁTÓL A KIENGESZTELŐDÉS HARMÓNIAJÁIG

MÓZES HUBA

A *Keleti Újság* egyik 1935. évi számában Dsida Jenő arról vallott, hogy a „természet rajongó szeretete” nem magától lobbant fel benne, s „nem is a természet maga volt az, ami felgyújtotta. Egy vers volt. Assisi Szent Ferenc híres naphimnusza” (Dsida Jenő: 1935.). A hatást indokolja a vallomás folytatása, melyben Dsida a *Naphimnuszt* lelkes hangú, tömör összefoglalását nyújtja: „Milyen szép is a világ így! Hatalmas, erős bátyánk a Nap, mely Isten ragyogó képmása, testvérünk a Tűz, mely világít éjjel, szelíd és alázatos hűgünk a kristálytisza Víz, édes nénénk a virágokat és gyümölcsöket termő jóságos Föld, a Hold és az Ég milliárd csillagai megannyi kedves testvéreink, és végül testvérünk a Halál is, mely elől senki élő el nem menekülhet. Nincs mit félnünk tőle, mert testvérünk, és csak az a másik a borzasztó, az örök halál, a kárhozat, mely azonban a büntelenekeket, a tiszta szívvel meghalókat, a türelmeseket és a megbocsátókat nem fenyegeti. S mindez a sok testvér együtt zümmögi, zúgja, zengi és harsogja a világ leggyönyörűbb énekét, a felséges, utolérhetetlen *Naphimnuszt*” (Dsida Jenő: 1935.).

Akinek nincs füle a hallásra, annak Dsida a szuggesztív bemutatáshoz a vallomás végén lényegláttató magyarázatot is fűz Szent Ferencről és *Naphimnuszá*ról. Ímígy: „Nagy költő volt, mert gyönyörűt tudott alkotni, de több volt, mint költő, mert nemcsak páráként átszínesező álomszépséget teremtett, hanem külön konzisztens világot, melynek törvénye a boldogság. Amikor meglátjuk a *Naphimnuszt*ban, hogy nemcsak költemény, hanem program és elérhető életvalóság, akkor fedezzük fel Ferenc testvérben a Szentet” (Dsida Jenő: 1935.).

A dsidai bemutatás és magyarázat egybecseng az időben később papírra vetett megközelítéssel, ELOI LECLERC-nek magyarra BARSÍ BALÁZSTól fordított, Szent Ferencről és *Naphimnuszá*ról szóló szavaival:

„Minden dolgot egyetlen testvériségbe ölelt. A nap, a hold, a csillagok, a szél és a felhők, a víz, a tűz, a föld és minden teremtmény egyetlen testvéri dicséretté alakult” (LECLERC, ELOI: 1993. 110).

A mindent átfogó, egyetemes testvériség – olvashatjuk LECLERC magyarázatát – „nemcsak szemlélésre való látvány, hanem megvalósítandó mű, megteremtendő világ” (LECLERC, ELOI: 1993. 114).

LECLERC magyarázatához kapcsolódva, BARSÍ BALÁZS a *Naphimnuszt* vizsgáló tanulmányában több vonatkozásban is explicitebben fogalmaz. Megállapítja, hogy Szent Ferenc himnuszában a képek egyszerre külső (kozmosz) és belső (szubjektív) indítatósúak. „Ha tüzetesen megvizsgáljuk ezeket a képeket – fogalmaz BARSÍ –, a mítoszok ősképeinek dimenzióját fedezzük fel bennük, melyben a keresztény tartalom úgy jelenik meg, mint abból kinövő, azt behelyettesítő kegyelem” (BARSÍ BALÁZS: 1994. 136).

A Dsida-, a LECLERC-, de különösen a BARSÍ-féle magyarázat teszi igazán átláthatóvá a *Naphimnuszt* szerkezeti egységét, azt tudniillik, hogy a himnusz 1–7. és 10. szakaszához valóban szervesen kapcsolódott a püspök és a podeszta közötti kiengesztelődést

szolgáló 8., valamint a halállal mint az ember önmagába zártságának végső mozzanatával az örökélet reményében szembenező 9. szakasz. Ezzel a két szakasszal Szent Ferenc utólag egészítette ki a kozmikus képek sorozatát, mégpedig oly módon, hogy ez a két strófa „adja az értelmet az egész versnek. Kimondja nyíltan, amit burkoltan a jelzők mesteri megválasztásával addig is sugall: az ember kiengesztelődik önmagával és ezen keresztül mindennel, a másik emberrel is” (BARSÍ BALÁZS: 1994.136).

A teljes kiengesztelődés jegyében még zengőbb a kozmikus strófákban felcsendülő ének, hiszen LECLERC észrevétele szerint csak az egyetemes testvériségre „törekvő ember üdvözölheti az anyagi dolgokat testvérként és nővérként. Csak ő énekelhet a Naptestvérről, Víz hűgunkról, Tűz bátyánkról, Földanya nénénkről” (LECLERC, ELOI: 1993. 114).

Természetes, hogy a kozmikus strófák mintájául olyan bibliai szövegek szolgáltak, mint *Dániel könyve* deuterokanonikus versei közül a három ifjú éneke vagy a *Zsoltárok könyvéből* a 148. zsoltár. Ezek sok évszázad óta szerepelnek a római katolikus egyház reggeli zsolozsmájában. Magyar vonatkozásban nem hagyható említés nélkül, hogy Szent Gellért 1044 körül éppen a három ifjú énekéről írta *Deliberatio...* című magyarázatait. Természetesen az is figyelemre méltó, hogy a fent említett dicséret a Bécsi (1450 k.) és az Apor-kódextől (15. század vége) napjainkig több kéziratos és nyomtatott magyar fordításváltozatban váltak ismertté, azaz magyarul is gyakran elhangzottak, elhangozhattak az évszázadok folyamán, mintegy előkészítve Szent Ferenc *Naphimnuszának* majdani magyar tolmácsolásait.

Alább mindkét dicséret magyar fordításváltozataiból idézek, nem elsősorban azért, hogy a *Naphimnusz* jóval későbbi megközelítéseinek mélyre nyúló gyökereit érzékeltessem, inkább azért, hogy ily módon is nyilvánvalóvá váljon az ótestamentumi dicséreték és a középkori, Assisi Szent Ferenc fogalmazta himnusz közötti lényegbevágó különbség. De erre még visszatérek.

Elsőül *Dániel könyve* 3. részéből a három ifjú énekének részleteit idézem három kéziratos és két nyomtatott forrásból.

Bécsi kódex (1450 k.) (MÉSZÖLY GEDEON (szerk.): 1916. 101–103)

(57) Úrnak minden művelkedeti, jól mongyatok Úrnak,
dicsérsjétek és igen felmagasztassátok ötet örökké.

.....
(62) Nap és hód, jól mongyatok Úrnak,
dicsérsjétek és igen felmagasztassátok ötet örökké.

(63) Menny(e)k csillagi, jól mongyatok Úrnak,
dicsérsjétek és igen felmagasztassátok ötet örökké.

.....
(65) .....

(66) Úrnak tüző és hévsége, jól mongyatok Úrnak,
dicsérsjétek és igen felma(gasztassátok) ötet örök(ké).

.....
(74) Föld jól mongyon Úrnak,
dicsérje és igen felma(gasztassa) ötet örök(ké).

.....
(76) Úrnak mende(n) magzói földön, jól mongyatok Úrnak,
dicsérsjétek és igen felma(gasztassátok) ötet örökké.

.....
(82) *Embereknek fiait, jól munkások Úrnak,
dícsérvétek és igen felmagasztalások öt(öt) örökké.*

Festetics-kódex (1494 előtt) (N. ABAFFY CSILLA (szerk.): 1996. 536–543). (Az éneknek a kódexben szereplő két másolata közül a másodikat idézem.)

.....
(57) *Álgyatok Úrnak minden méltóságos Urat,
dícsérvétek és felyöl magasztalások öt örökké.*

.....
(62) *Áldjátok, nap és hold, Urat.*

(63) *Áldjátok, mennynek csillagi, Urat.*

.....
(65) *Áldjátok, Istennek minden lelki, Urat.*

(66) *Áldjátok, tűz és hévség, Urat.*

.....
(74) *Áldja föld Urat,
dícsérje és felyöl magasztassa öt örökké.*

.....
(76) *Áldjátok, minden földben csemetézők, Urat.*

.....
(82) *Áldjátok embernek fiait, Urat.*

Döbrentei-kódex (1508) (ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA (szerk.): 1995. 498–501)

.....
(57) *Úrnak minden méltóságos, álgyatok Urat,
dícsérvétek és felmagasztalások öt mind örökké.*

.....
(62) *Nap és hold, álgyatok Urat.*

(63) *Mennyek csillagi, álgyatok Urat.*

.....
(65) *Istennek minden lelkesi, álgyatok Urat.*

(66) *Tűz és hévség, álgyatok Urat.*

.....
(74) *Föld álgya Urat,
dícsérje és felmagasztassa öt mind örökké.*

.....
(76) *Földnek minden termő, álgyatok Urat.*

.....
(82) *Embereknek fiait, álgyatok Urat.*

A 65. vers magyar változata a *Bécsi kódex*ből, nyilván fordítási nehézségek miatt, hiányzik. A fordítási nehézségekkel egyébként Károli Gáspár teljes magyar bibliafordítása sem tudott maradéktalanul megbirkózni.

Vizsolyi Biblia (1590)

(57) *Az Úrnak minden munkái, hirdessétek az Urat
és öt örökké énekellyétek és felmagasztaljátok.*

.....
(62) Nap és hold, az Urat hirdessétek,
ötet dicsérvétek és magasztaljátok örökké.
(63) Égnek csillagi, az Urat hirdessétek,
ötet dicsérvétek és magasztaljátok örökké.

.....
(65) Minden lelkek, hirdessétek az Urat,
dicsérvétek ötet és magasztaljátok örökké.
(66) Tűz és hévség, az Urat hirdessétek,
dicsérvétek és magasztaljátok örökké.

.....
(74) Az Urat hirdesse az föld,
ötet dicsérje és magasztalja örökké.

.....
(76) Az földnek minden jövősi, hirdessétek az Urat,
dicsérvétek ötet és magasztaljátok örökké.

.....
(82) Emberek fiai, hirdessétek az Urat,
dicsérvétek ötet és magasztaljátok örökké.

Biblia (1973)

A Szent István Társulat gondozásában megjelent *Biblia Dániel könyvét* Gál József fordításában tartalmazza.

.....
(57) Áldjátok, az Úrnak minden művei, az Urat,
dicsőítsétek és magasztaljátok mindörökké.

.....
(62) Áldjátok, nap és hold, az Urat,
dicsőítsétek és magasztaljátok mindörökké.

(63) Áldjátok, ég csillagai, az Urat,
dicsőítsétek és magasztaljátok mindörökké.

.....
(65) Áldjátok mind, ti szelek, az Urat,
dicsőítsétek és magasztaljátok mindörökké.

(66) Áldjátok, tűz és forróság, az Urat,
dicsőítsétek és magasztaljátok mindörökké.

.....
(74) Áldjad, föld, az Urat,
dicsőítsd és magasztald mindörökké.

.....
(76) Áldja, minden, ami a földön sarjad, az Urat,
dicsőitse és magasztalja mindörökké.

.....
(82) Áldjátok, emberek fiai, az Urat,
dicsőítsétek és magasztaljátok mindörökké.

Ahány korai fordításváltozat, annyi a 76. vers tolmácsolásában a fordítói telitalálat.
*Bécsi kódex: Úrnak mende(n) magzói földön, Festetics-kódex: minden földben csemeté-
zők, Döbrentei-kódex: Földnek minden termői, Vizsolyi Biblia: Az földnek minden jövősi.*

És végül az összehasonlítás kedvéért a Szent István Társulat gondozta *Bibliában: minden, ami a földön sarjad.*

A korai fordításokban a *Bécsi kódex*ből hiányzó 65. vers egyik fogalmának a nevesítése okozta a legnagyobb gondot. *Festetics-kódex: Istennek minden lelki, Döbrentei-kódex: Istennek minden lelkesi, Vizsolyi Biblia: Minden lelkek.* A korai fordítások téves volta akkor válik nyilvánvalóvá, ha a versrészletet Gál József tolmácsolásában megint elolvassuk: *mind, ti szelek.* A gondot, aligha kétséges, a latin változat 'elket' és 'szelet' egyaránt jelentő *spiritus* szavának a megfelelő átültetése okozta.

A tüzes kemencébe vettetett és ott dicséretet zengő ifjakkak a története a 16. század hetvenes éveiben más formában is ismertté vált. 1965-ben a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben*, valamint a *Magyar Könyvszemlében* jelentette meg JAKÓ ZSIGMOND az *Ő bolondságot kezd indítani...* kezdetű verses iskoladráma-töredéket (*RMNy*, 370). Ennek is idézném néhány kiragadott sorát (JAKÓ ZSIGMOND: 1965. 23–24):

(...) ő az hatalmas Istenünk,
Ki mindeniket törömpített,
Verifént és az Hodot ő törömpített
.....
Csak őtet illet az tisztesség (...)

A három ifjú énekét követően a 148. zsoltár fordításváltozatainak sorait négy kéziratoss és egy nyomtatott forrásból merítem:

Apor-kódex (15. sz. vége) (SZABÓ DÉNES (szerk.): 1942. 163)

(1) Dicsérvjétek Urat mennyekből (...)
.....
(3) Dicsérvjétek őtet, napfény és hód,
dicsérvjétek, mend csillag és világ.
(4) Dicsérvjétek őtet, mennyeknek mennyi,
és vizek, mellyek mennyek felett vadnak,
(5) dicsérvjétek Úrnak nevét.
Mert ő mondotta és löttének,
ő parancsolta és töremtettek (...)

Festetics-kódex (1494 előtt) (N. ABÁFFY CSILLA (szerk.): 1996. 544–547). (A zsoltárnak a kódexben föllelhető két másolata közül a másodikból idézek.)

(1) Dicsérvjétek Urat mennyekből (...)
.....
(3) Dicsérvjétek őtet nap és hód,
dicsérvjétek őtet minden csillagok és világosság.
(4) Dicsérvjétek őtet mennyeknek mennyi
és vizek, kik mennyek felett vadnak,
(5) dicsérvjétek Úrnak nevét.
Mert ő mondotta és löttek,
ő parancsolt és teremtettek (...)

(1) *Dicséjétek Urat mennyekből (...)*
.....

(3) *Nap és hold, dicséjétek űtet,
mind húgyak és világ, dicséjétek űtet.*

(4) *Mennyeknek mennyei, dicséjétek űtet,
és menny fölött való vizek,*

(5) *dicséjétek Úrnak nevét.*

Mert ű mondá, és lőnek,

ű parancsolá, és teremének (...)

(1) *Dicséjétek Urat mennyekből (...)*
.....

(3) *Dicséjétek űtet nap és holth,
dicséjétek űtet minden csillagok és világosságok.*

(4) *Dicséjétek űtet mennyeknek mennyi,
és minden vizek, kik vannak egeknek felette,*

(5) *dicséjétek Úrnak nevét.*

Mert ű mondá és lének,

ű parancsolá és teremttenek (...)

(1) *Dicséjétek az Urat mennyekből (...)*
.....

(3) *Dicséjétek űtöt, nap és hód,
dicséjétek űtöt(t), minden finló csillagok.*

(4) *Dicséjétek űtöt, egeknek egei
és az vizek, kik az egek fölött vadnak.*

(5) *Dicséjétek az Úrnak nevét,*

mert ű poroncsolá és terömtetének (...)

Az idézett öt fordításváltozat részletei meglepően közel állnak egymáshoz. Egyetlen feltűnő eltérésként a *Döbrentei-kódex*beli változat 'csillagok' jelentésű *húgyak* szavát említhetem, amely ebben a formában ma már nem ismeretes.

A 148. zsoltár irodalmi hatásáról kiemelkedően szép költői parafrázisok tanúskodnak. Kettőt idézek ezek közül. Az első Balassi Bálint *Mennyei seregek...* kezdetű éneke (Gyarmati Balassi Bálint: 1986. 212).

1 Mennyei seregek, boldog, tiszta lelkek,

Emberi nemzetre kik az Égből néztek,

Az Urat örökké ti mind dicséjétek!

(...)

3 Fényes Nap világa, ez világ fáklyája,

Szép Hold, éj lámpása, Égnek sok csillaga,

*Az Úrnak szent nevét mindörökké áldja!
4 Tüzes hatalommal forgó ti nagy Egek,
Avagy tengerekkel együtt minden vizek,
Örök dicsérettel őtet tiszteljétek!
5 Mert csak ő egyedül minden teremtője,
S mindent bír, valamint magában rendelte,
Megmarad mindenek ellen ő szerzése (...)*

A második parafrázis, amelyet idézni kívánok, Szenczi Molnár Albertnek Lobwaser nyomán magyarított zsoltároskönyvéből való (KOMLOVSZKI TIBOR: 1990. 231).

*No, dicsérjétek mindnyájan
Az Urat az mennyországban.
(...)
Az nap és hold őt dicsérje
Minden csillagokkal öszve.*

*Az Urat, ti magas egek,
Dicsérjétek, minden vizek,
Kik fönn az égen levegtek,
Az Úr nevét dicsérjétek.
Mert mindeneket igéjével
Ő teremte nagy erejével,
Mindent úgy megerősíte,
Hogy megálljon mindörökké.*

Szenczi Molnár Albert zsoltárait, köztük a 148.-at is, a mai napig változatlan szöveggel vagy esetenként csekély módosítással éneklik a református gyülekezetekben. A 148. zsoltár szavainak és az e szavakkal kifejezett szemléletnek a tovább hagyományozódását tehát nemcsak a reggeli zsolozsma (laudes), hanem a gyülekezeti éneklés is egyként szolgálta.

A fordításokban megtestesülő, későbbi *Naphimnusz*-receptió előkészítésében az idézett korai dicséret-átültetések mellett, azokat voltaképpen megelőzve, Assisi Szent Ferenc legendájának 1370 után készült és 1440 körül másolt (bár a nagyobb nyilvánosság számára csak a 19. század nyolcvanas éveitől hozzáférhető) magyarítása, illetve az e magyarítás közvetítette tartalmak széles körű elterjedése is természetszerűen szerepet játszhatott. Ebben a vonatkozásban a legkorábbi, egészében magyar nyelvű kéziratos könyv, a *Jókai-kódex* két, méltán legismertebbé vált fordításrészletére utalhatok.

Az első, kifejezetten poétikus részlet a madaraknak prédikáló Szent Ferenc alakját állítja elének (P. BALÁZS JÁNOS (szerk.): 1981. 298–300):

„Ki madaraknak Szent Ferenc mondá: Igen tartoztok Istennek, én húgim, madarak, és tartozatok mindenkoron őtet gyicsérni az szabadságért, kit vallotok mendenőtt röpölést, kettős ruháért, avagy hármazotért, Nouének bárkájában Istentől ti magatoknak megtartásáért, égnek élete nektek adásáért. Ti nem vettek, sem aratok, és Isten titeket eléltet, és ad folyóvizet és kútforrásokat innotok, fészekre hegyet és halmot. És mer sem fonní nem tuttok, sem szóni, de maga ad tinektek és ti fiaitoknak kellemetes öltözést. Azért igent szeret titeket Teremtő, ki tinektek ezenné jót

adott. Azért ógyátok magatokat, én húgim, madaracskák, hogy ne legyetek hálátlanok, de mendenkoron kellemetést gyicsérjétek Istent."

A legendának ez a részlete Jézusnak az isteni gondviselésről szóló evangéliumi tanításából merít. Jól érzékelteti ezt Máté evangéliuma 6. része néhány versének két korai Biblia-fordításból vett párhuzamos magyarítása.

Müncheni kódex (1466) (NYÍRI ANTAL (szerk.): 1971. 109)

(25) *„Azért mondom tünéktek: Ne legyetek szorgalmazatosok tü lelketekn(e)k, mit egyetek, a(va)gy tü testetegn(e)k, mivel öltözzetek. Nemde tü lelketek nagyobb-e, hogynem az étek, és a test, hogynem az ruha?*

(26) *Lássátok az mennyei repesőket, mert nem vetnek, sem aratnak, sem győjtn(e)k csűrökbe, és tü mennyei Atyátok élteit azokat. Nemde tü inkább nagyobbak vattok azoknál-e?*

(...)

(28) *És az ruháról mit szorgalmaztok? Lássátok az mezőn(e)k liliomit, miképpen nőnek, nem munkálkodnak, sem fonnak.*

(29) *Mondom ke(dég) tün(e)ktek: Mert Salamon mend ő dicsőségében nem fedtetett ugyan, miként ezek közzöl egy."*

Jordánszky-kódex (1516) (LÁZS SÁNDOR (szerk.): 1984. 112)

(25) *„Azért mondom tinektek: Ne légyetek szorgalmazatosok ti lelketeknek, mit égyetek, se ti testeteknek, mivel fedeztessetek. Nemde az lélek méltóbb, honnem az étel, és az test, honnem az ruházat?*

(26) *Tekéntsétek az égi, mennyei repeső madarakat, miképpen sem vetnek, sem aratnak, sem gyejtnek ő csírekben, és ti mennyei Atyátok elélteti űket. Nemde ti inkábbban méltóbbak vadtok azoknál?*

(...)

(28) *És ti ruházattokról mire vadtok oly szorgalmazatosok? Gondoljátok az mezőknek virágit, miképpen nevednek, sem dolgozódnak, sem fonnak, sem szűnek.*

(29) *Mondom bizonynal tinektek, mert Salamon es minden ő dicsőségében nem volt olyan ruházatos, mint ezek kezöl egyik."*

Az evangéliumi tanítással egybecsengő poétikus legendarészletből leginkább a madaraknak a *Naphimnusz*beli megszólításokkal rokon aposztrófálására és a nekik szóló buzdításra figyelhetünk fel: *én húgim, madaracskák (...) mendenkoron kellemetést gyicsérjétek Istent.*

A második, a „fordolt”, azaz megszelídült farkasról szóló legendarészletet belátásra, a mindenki érdekét szolgáló megbékélésre sarkalló példázatként olvashatjuk (P. BALÁZS JÁNOS 1981. 322–324):

„Azért én drágalátosim, fordoljatok Istenhez, és tegyetek penetencét, és a farkastól megszabadojt titeket Úr Isten ez világan, és jövődön megmaró pokolnak tü-zétől (...) ez farkas, ki itt előttetek áll, fogadá énnékem, és fogadásábalol hitet ada tivéletek békességet tenni. És sonha meg nem sért titeket valamiben, ha minden napon fogattok neki adnya elég eledelt. És én az farkasért kezes lészek, hogy békes-

ségnek kötelét erősen megtartya. Tehát mend az gyülekeztek nagy üvöltéssel fogadák egyetlenben élteini az farkast (...) És Szent Ferenc mondá: Atyámfia farkas, én akarom, hogy miképpen adád nékem hitedet, mikoron méglen valánk az városnak kapuja kül, azonképpen itt mind ez népnek előtte agyad nékem hitedet, hogy ezeket tarcsad, és engem, teéted kezes lévén, el ne hagy. Tehát az farkas jó lába felemelvé, adá hitit Szent Ferencnek kezébe, ő kezesének, mend ott állóknak előtte. És lön oly csudálatosság és eröm Szent Ferencnek mind ily ájojtatosságáért és csudának újságáért és farkasnak és népnek békességért, hogy mend üvöltének húgyokra, gyicsérvé és áldván Úr Jézus Krisztust (...)"

A legendában epikus eszközökkel bemutatott megbékélés és a *Naphimnusz*ban a líra eszközeivel megidézett, mindenki békéjét szolgáló belső kiengesztelődés közeli rokona egymásnak. Ami mégis elválasztja egyiket a másiktól, az talán egyrészt az epikus részlet naiv, másrészt pedig a költői megnyilatkozás töretlenül himnikus jellegéből adódik.

Afelől, hogy milyen is valójában a *Naphimnusz*, a magyar olvasó több forrásból is tájékozódhat. Mindenekelőtt a fordításokból. Ezekről azonban esetről esetre nem nehéz megállapítania, hogy – nyilván szükségképpen – eltérnek az eredetitől, azaz – ha úgy tetszik – többé-kevésbé „meghamisítják” azt. Persze, a „hamisítás” valójában szükség-szerű, különösen akkor, ha az eredeti és más nyelvű tolmácsolásai között olyan nagy az időbeli távolság, mint a *Naphimnusz* és magyar átültetései között. Igaz tehát, amit PÁL JÓZSEF fogalmaz meg a *Naphimnusz* értelmezésének szentelt tanulmányában, az tudni illik, hogy a fordítókat „az eredeti szöveg megoldhatatlan vagy alig megoldható feladat elé állítja” (PÁL JÓZSEF: 2001. 67).

A magyar befogadók *Naphimnusz*-élményének elsődleges forrása mégiscsak a fordításokban rejlik, amelyek bár nem pontos megfelelői az eredetinek, élményforrássá éppen azért válhattak, hogy belőlük tudhatták / sejtették meg a befogadók, milyen is az eredeti.

A *Naphimnusz* ismeretének másik forrását az értelmezések jelentik, köztük PÁL JÓZSEF tanulmánya is, amely a minél meggyőzőbb interpretáció érdekében pontosságra törekvő nyersfordításhoz fűz észrevételeket. A különös az, hogy a „megoldhatatlan” vagy „alig megoldható” feladattal a nyersfordítás talán még nehezebben birkózik meg, mint a „költői” fordítások, hiszen a forma támaszáról – lett légyen az szabadversnek vagy rímes prózának a formája – kénytelen lemondani. Ugyanakkor az interpretáció előnye, hogy az olvasás linearitásától elvonatkoztatva, könnyebben ragad meg összefüggéseket.

Nagyon fontos az, amit PÁL JÓZSEF a *Naphimnusz*ban többször ismétlődő *per* szóval kapcsolatban kifejti.

„(...) E szó magyarázatánál nagy jelentősége van annak, hogy anyja révén Ferencnek a francia is anyanyelve volt, nemcsak az olasz. Ezáltal megfigyelhető bizonyos francia elemek beépülése a himnusz szövegébe.

A *per* szó megfelelő értelmezése kihat az egész műre. Három lehetséges magyarázata van: a *kauzális*, az *alanyi*, ill. az *eszköz* alapú interpretáció.

A *kauzális*, azaz okszerű értelmezésben a *per* jelentése: azért, azon okból légy dicsérve, mert megteremtetted a holdat, a csillagokat stb. A *per* tehát: azon oknál fogva illeti Istent a dicséret, mert megteremtette mindezeket.

A másik nyelvtanilag lehetséges felfogás szerint a *per* az utána álló szóra mint alanyra utal rá, tehát a természet elemei is, csakúgy, mint a költő, dicsérik Istent. Eszerint a *per* alanyi értelmű. Mi dicsérünk téged. (Ebben az esetben a *per* a francia *par* 'által' tökéletes megfelelője.)

A harmadik az *eszköz* szemléleti alapú megközelítés, azaz valaminek a segítségével szól a dicséret. Ugyanúgy, mint a *per Christum Dominum nostrum* esetében. Ez inkább a határozószó latin értelmére vezethető vissza. Az ő segítségükkel, rajtuk keresztül, őket eszközként felhasználva dicsértessék Isten.

Ez a szócska minden alkalommal a *laudato si misignore per* szerkezetben fordul elő.

E három, kizárólag a *per* szóra vonatkozó elképzelés meghatározza a költői alapállást. Majdnem biztosan állítható azonban, hogy Ferenc mindhárom jelentéssel tisztában volt, s épp így emelte ki a dicsőítés komplex jellegét ezzel az egyetlenegy szóval (...)

(A *per* jelentéshármassága magyar nyelven fordítással nem adható vissza, csak magyarázattal hívhatjuk fel rá a figyelmet.)" (PÁL JÓZSEF 2001. 70–71.)

Egybecseng ez a magyarázat azzal a korábbi elemzéssel, amelyben BARSÍ BALÁZS próbálta még árnyaltabban kibontani a *per* lehetséges jelentéseit a szenvedő szerkezetben (BARSÍ BALÁZS: 1994. 127–128):

- „Ferenc tehát Isten dicséretét énekli:
– a teremtmények által,
– a teremtmények részéről és nevükben,
– a teremtmények közvetítésével,
– talán a teremtményekért is (elég valószínűtlen)
– és talán a teremtmények miatt is.”

BARSÍ BALÁZS elemzésében arra is felfigyel, hogy a *per* többértelműségét a második stófa *cum* előjárója vezeti be. Ennek szerinte a következő olvasatai lehetségesek (BARSÍ BALÁZS: 1994. 126–127):

„Első, amit Sík Sándor is elfogad: Ferenc együtt dicséri *Istent* és a *teremtőmennyeket*: »Áldott légy s minden alkotásod«. Ez a legvalószínűlenebb (...)

A második lehetőség feltételez egy »da me« 'általam'-ot. Ide kellene érteni, s akkor a *cum* megőrizné az olasz commutativust. »Légy áldva, Uram, általam minden teremtménnyel.«

A harmadik lehetőség a »cum tucte le tue creature«-t egyszerű eszközhatározónak veszi, és így a régi olvasat helyett (melyet Sík S. képvisel) így fordítja: »Légy áldott, Uram, minden teremtményed által.«”

PÁL JÓZSEF az eredeti egyszerűségét és a fordítások hűtlenségét, mint írja, egy metaforával kívánja érzékeltetni. Az eredeti mű szerinte „olyan, mint a késő román vagy kora-gót templomok, ahol a kövek – azaz a szavak – egymás mellé téve, szinte megmunkálás nélkül adnak egy épületet”, a fordítók viszont „megcsiszolják, szépítgetik a köveket, a szavakat; jelzőkkel látják el, cizellálják, és így azok már nem a maguk eredetiségében kerülnek a vers-építménybe”. PÁL JÓZSEF folytatólag megjegyzi, hogy az eredetiben

„vannak ugyan jelzők (...), de ezeknek a jelentősége egy másik rendszerbe illeszkedik” (PÁL JÓZSEF: 2001. 67).

Megjegyzéseinek tanúsága szerint, PÁL JÓZSEF valami olyasmit sejt és sejtet, ami a *cum* és a *per* többértelműsége mellett egy alapvető ellentmondással növeli a fordítás nehézségeit. Ez az ellentmondás a himnuszban a szavak vélt és vélhető csiszolatlansága, valamint „bizonyos elemek” hármas és négyes rendszer szerinti csoportosításának vélhető tudatossága között feszül. A csoportosítás vélelméhez fűződik PÁL JÓZSEF észrevétele, amelyet kérdés formájában fogalmaz meg (PÁL JÓZSEF: 2001. 74):

„Föltehető a kérdés, hogy vajon kibontható-e ebből a vers szerzőjének valami-
féle szándéka, hogy a közvetlen megformáltság szintjén túl, a szavak mélyebb értelmén
és elrendezésükön keresztül Ferenc szeretne-e közölni valami többletjelentést?”

Költőnek ilyen vagy olyan meghatározott szándékot tulajdonítani kockázatos. A jelzett csoportosításban megnyilvánuló tudatosságot mégis nehéz volna tagadni.

A csiszolatlanság és a tudatos csoportosítás kérdésében, véleményem szerint, BARSÍ BALÁZS egyik mélyreható megjegyzése lehet az eligazítónk. Az tudniillik, hogy „a Naphimnusz nem a dolgokról mondott költői vallásos beszéd, hanem itt a dolgok úgy jelennek meg, mint egyfajta nyelvezet, mely a költő belső világegyeteméről beszél” (BARSÍ BALÁZS: 1994. 128).

Nem hinném, hogy nagyot tévedek, amikor megállapítom, hogy a *Naphimnusz* fogalmazásának egyszerűsége, valamint az egyszerűség és a tudatos csoportosítás közötti ellentmondás csak látszat, amely nem fedheti el a mű további vizsgálatok számára is kimeríthetetlen komplexitását.

A melléknevekkel, főnevekkel, igékkel kifejezett, a lelkihez, az égihez tartozást jelző hármasságot a Legmagasságosabbra, a napra és a holdra (meg a csillagokra), a testihez, a földihez tartozást jelző négyességet pedig a szélre, a vízre és a tűzre vonatkoztatottan ismeri fel PÁL JÓZSEF. Ugyanakkor a földre, amelynek hármasságát nemcsak igék, hanem főnevek is kifejezik (*fenntart, vezérel, terem — gyümölcsöt, virágot, füvet*), mint a négy arkhé (őselem) egyikére a négyességet is vonatkozathatónak tartja.

PÁL JÓZSEF jó érzékkel állapítja meg, hogy a *Naphimnusz* végén „az emberek Isten dicsőítésére vonatkozó cselekedete is (laudate, benedicete, remgratiare, serviateli)” a négyes szám szerint rendeződik (PÁL JÓZSEF: 2001. 74). Ezt a megállapítását olvasva, nem nehéz visszakapcsolnunk a *Naphimnusz* elejére, ahol is a kezdeti három melléknév után a megszólított Úrra vonatkoztatott négy főnevet is találunk: *tue son le laude, la gloria e l' onore et onne benedictione* (teid a dicséretetek, a dicsőség és a tisztelet és minden áldás). A himnusz csoportosítási rendszerében ezek a főnevek nyilvánvalóan a földinek az égi felé törekvését juttatják kifejezésre.

Egyfajta ismétlés fogja tehát keretbe, és ugyancsak ismétlések tagolják rövidebb belső egységekre a *Naphimnuszt*, mégpedig nyolcszor azonos (Laudato si, mi Signore), a kilencedik alkalommal pedig bővített – és a korábbiakkal szemben nem szenvedő, hanem cselekvő – formában (Laudate et benedicete mi Signore).

A PÁL JÓZSEF felsorolta, „mind költőként, mind gondolkodóként kiváló” fordítók közül, akik azonban „valahogy elsiklottak a naphimnusz lényege fölött” (PÁL JÓZSEF: 2001.: 67), Babits Mihály *Naphimnusz*-fordítását nem ismerem. A fordítók névsorát

magam Rónai Mihály András nevével egészítem ki (több más fordítást figyelmen kívül hagyva). Elmondhatom, hogy Rónai Mihály András, Sík Sándor, Képes Géza és Dsida Jenő tiszteletben tartja a *Naphimnusz* fent ismertetett, reddíciós, ismétlésekkel tagolt szerkezetét. A hármasság és a négyesség nyilván újabb keletű feltevéséről azonban nem tudtak, nem tudhattak, ezért ritmusérzéküknek és -igényüknek megfelelően hol kevesebb, hol több melléknevet, főnevet, igét sorakoztattak fel az egyes szakaszokban.

Rónai Mihály Andrásnál, például, a vízhez nem négy, hanem öt melléknév kapcsolódik (Rónai Mihály András: 1996. 17–18):

*Dícsérjen, Uram, Víz hűgunk, a tiszta,
ki hasznos, fontos, jó s alázatoska.*

Képes Géza viszont a földet eggyel kevesebb igével és eggyel kevesebb főnévvel határozza meg (Lator László (szerk.): 1988. 98–99):

*Uram, dícsérjen téged jóságos Földanyánk,
ki hátán hordoz minket s áldásait árasztja ránk:
mienk pompás virága a réten s gyümölcse a fán.*

A példákat nem szükséges szaporítanom, hiszen az ilyen természetű eltérések feltehetően csak a számmisztikai spekulációkra hajlamos befogadókat zavarhatják.

Több okkal vélhetném zavarónak a fordítások néhány kirívó részletét, amelyek a *Naphimnusz* egészének harmonikus összefüggéseiről elvonva, önmagukra irányítják a figyelmet. Ismét Rónai Mihály András idézem:

*Dícsérjen, Uram, Szél öcsénk, s dícsérjen
levegőd, felhőd, derűd s záporod:
minden szered, mivel világod ápolod.*

A szer szó, mondanom sem kell, úgy hat ebben a szöveggörnyezetben, mintha arc- és testápolásra szolgáló piperecikk volna.

A hangulati megbicsaklásnál súlyosabb az a félreértés, amelyről ugyanannak a fordításnak a halálról szóló részlete árulkodik:

*Dícsérjen, Uram, nénénk, testünk szelíd Halála,
kit élő ember itt ki nem kerülhet.
Jaj, kit halálos vétekbe' találna!
de boldog, kit szent szándékok vezérelt:
két halálból sincs annak semmi kára.*

Talán felesleges is megjegyeznem, hogy azokat a – PÁL JÓZSEF nyersfordítását parafrázálva – *boldogokat*, kiket a halál az *Úr legszentebb akaratában* ér utol, második halál, vagyis a kárhozát nem fenyegeti, tehát a „két halálból sincs annak semmi kára” sor mindenképpen értelemzavaró.

Sajátos módon Sík Sándor fordításának megfelelő részlete is félrebicsaklik (SZERB ANTAL: 1983. 307, 309):

*Áldjon, Uram, testvérünk, a testi halál,
Akitől élő ember el nem futhat.
Akkik halálos bűnben halnak meg, jaj azoknak,
És boldogok, kik magukat megadták te szent akarodnak.
A második halál nem fog fájni azoknak.*

A részlet utolsó sora valójában ugyanazt jelenti, mint Rónai Mihály András fordításrészletének az utolsó sora. Ez elsősorban a *fájni* ige név, másodsorban pedig az *a* névelő használatából következik. Elhagyhatnók a névelőt a sor elejéről (amint azt BARSZ BALÁZS kommentárjában megkísérli), akkor azonban a sor székeleyesen fogalmazva: egyet mondana, hogy mást értsünk belőle, és ezáltal még inkább megbontaná a dicséretnek mint egésznek a harmóniáját.

Képes Géza fordítása két részletében is „túlbeszéli” az eredetit. A dicséret elején egy szónyi a túlbeszélés:

*Minden a te tulajdonod, s nincs ember, aki
méltó lenne nagy neved kimondani.*

A „mind Téged illet” helyett a „minden a Te tulajdonod” a dicséret belső összefüggéseitől távoli képzetkörből került a fordításba.

A másik „túlbeszélő” részlet a fordítás végén, a reddíciós zárlatban található:

*Dicsérjétek Urunkat, ég s föld seregei,
áldjátok őt és nagy alázattal szolgáljatok neki!*

A zsoltárokra visszautaló „ég s föld seregei” egyszerre bontja meg a dicséret szerkezetének a zártságát, és zavarja meg a lírai önkifejezés logikáját.

Dsida Jenő fordításában (Assisi Szent Ferenc 1934) talán egyetlen szó okozhat rövid ideig tartó zavart, s ez is inkább akkor, ha a párhuzamos fordításokat ismerjük.

Rónai Mihály András:

*boldog, ki békén tűr, mert Tőled, Magasságos,
nyer érte koronát.*

Sík Sándor:

*Boldogok, akik tűrnek békeséggel,
Mert tőled nyernek majd, Főlséges, koronát.*

Képes Géza:

*boldogok, kik békén tűrik a föld nyomorát,
mert elnyerik ők, felséges Atyánk, fényes koronád.*

Dsida Jenő:

*Boldogok, kik mindent békén viselnek,
Te nyújtasz nekik, Felség, egykoron babért.*

Dsida Jenő szóhasználata – mint az irodalmiasságnak tett vélhető engedmény – csak egy pillanatra okoz meglepetést. Addig, amíg számot nem adunk magunknak arról, hogy a *korona* és a *koszorú* a bibliai nyelvekben közeli rokona egymásnak. Ám Dsida fordításában így is, ennek ismeretében is összevillan a bibliai ígélet ígéje az irodalmi-művészeti teljesítménnyel elnyerhető *babérkoszorú* képzetével.

Az ígét a *Jelenések könyve* 2. részének 10. versében olvashatjuk. Előbb a protestáns magyarázatos Biblia 1996. évi kiadásából idézem:

„Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.”

Párhuzamosan idézem a Szent István Társulat 1973-as Biblia-kiadásából is:

„Légy hű mindhalálig, és életet adok neked győzelmi koszorúul.”

Az utóbb idézett fordítás különös erővel világítja meg annak a két strófának a szoros összefüggését, amelyet Assisi Szent Ferenc pótlólag iktatott *Naphimnuszába*.

Folytatólag a *Jelenések könyve* 2. részének 11. versét idézem. Előbb a protestáns Biblia-fordításból:

„Akinék van fűle, hallja meg, mit mond a Lélek a gyülekezeteknek! Aki győz, annak nem árt a második halál.”

Ennek megfelelője a Szent István Társulat Biblia-kiadásában:

„Akinék van fűle, hallja meg, mit mond a Lélek az egyházaknak: A győztesen nem vesz erőt a második halál.”

A két fordításváltozat csaknem szó szerint megfelel egymásnak.

A költőiség, a poéticitás, úgy tűnik, nem kárára, hanem hasznára van Dsida Jenő fordításának, abban segíti, hogy a dicséret lírai lényegét szuggesztívebben közvetítse. Semmiképpen sem „hütlenség” tehát, hogy a fordítás az eredetnél verstanilag sok vonatkozásban kötöttebb.

Íme, a fordítás ritmikai és rímszerkezete:

j8//6a – j11x – j6a – j10x – j12a
j8x – j9b – j10x – j7c//7c – j17b – j9b
j9//8d – j7//12d
j5//6e – j8f//8f – j10e
j5//4x – j8f//8f
j10x – j11g – j7g//7g
a10h – j11h – j10//9h
tr5i – j14j – j10j – j11x – j12j
tr5i – a9k – j10k – a14l – j17l – j10k
j10x – tr7m – j12m

A fordítás tíz szakaszának harmincnyolc sorából harminckét sor jambikus (ezek közül tíz metszetes, az utóbbiak közül négy középrímes), további három jambusi sornak

az utolsó teljes lába anapestus (ez a három sor tehát anapestizált jambusi sor), és az utolsó szakaszokban előfordul három rövid trochaikus sor is.

A sorvégi és a sor belseji rímek mellett sok az alliteráló és az előrímes szó is a fordítás szövegében. Mindkettőre találunk példát már az első sorban is:

Felséges Ur, mindenható s jó mindenek felett!

Erről a sorról azt is megállapíthatjuk, hogy ritmikailag sajátos módon a Chevy Chase-strófa egy összevont periódusának felel meg.

Különösen gazdag a hangszerelése az olyan szójátékkal is élenkített soroknak, mint például az első az alábbi sorpárból:

*Fényes ő és ékes ő és sugárzó roppant ragyogása
Felséges arcod képmása,*

vagy még inkább a középső az alábbi három sor közül:

*Áldjon, én Uram, hugunk a Víz,
s az Ég s a Lég s a Hő s a Hő s a derűs és borús idő,
kik által éltetsz mindent, ami él.*

A dicséretre sarkalló áhítatot, a rácsodálkozást nehezen lehetett volna a 20. században ékesszólóbban kifejezni. Hadd jegyezzem meg ugyanakkor, hogy a fordító a dicséret végén visszafogja a vers hangzását: már-már primitívnek ható önrímes összecsengéssel (valójában nyomatékosító ismétléssel) zárja az utolsó strófát.

*Dicsérvétek s áldjátok az Urat
s adjatok hálát Neki
s roppant alázattal szolgáljatok Neki!*

Írásom elején azt ígértem, visszatérek az ótestamentumi dicséretnek és Assisi Szent Ferenc *Naphimnusa* közötti lényegbevágó különbségre.

Nos, nem hallgathatom el, hogy Dsida fordítása segített megértenem: az említett különbség a „nincs ember, aki Téged méltón emleget” ótestamentumi szigorának és a „Te nyújtasz nekik, Felség, egykoron babért” evangéliumi ígéretének lírává oldott szembenállásában ragadható meg. A *Naphimnusz*, amelyet Dsida oly meghittent közvetít, éppen ennek az oldott szembenállásnak köszönhetően vált egyik legmesszebb ható megnyilvánulásává Európa népnyelven megszólaló költészetének.

Irodalomjegyzék

ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA (szerk.):

1995. *Döbrentei-kódex*. 1508. Halábori Bertalan keze írásával. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Régi magyar kódexek, 19.)

ASSISI SZENT FERENC:

1934. *Cantico di frate Sole*. Dsida Jenő fordítása. *Erdélyi Lapok*, III. 175. (aug. 26.), 9.

BARSI BALÁZS:

1994. A Naphimnusz elemzése. In *Szent művészet*. Tanulmányok az ars sacra köréből. Szerk. Cs. Varga István. Xénia Könyvkiadó, Budapest. 125–159.

DSIDA JENŐ:

1935. *Cantico di frate Sole*. *Keleti Újság*, XVIII. 146. (jún. 29.), 6.

GYARMATI BALASSI BÁLINT:

1986. *Énekei*. Szerk. Kőszeghy Péter – Szabó Géza. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

HAADER LEA – PAPP ZSUZSANNA (szerk.):

1999. *Kulcsár-kódex*. 1539. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. (Régi magyar kódexek, 23.)

JAKÓ ZSIGMOND:

1965. Ismeretlen magyar drámai emlék a XVI. századból. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, IX. 1. 21–29.

KOMLOVSZKI TIBOR (szerk.):

1990. *Magyar költők 17. század. A kuruc kor költészete*. I. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Magyar remekírók.)

LATOR LÁSZLÓ (szerk.):

1988. *A világirodalom legszebb versei*. I. köt. Negyedik kiadás. Európa Könyvkiadó, Budapest.

LÁZS SÁNDOR (szerk.):

1984. *A Jordánszky-kódex*. Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. század elejéről. Helikon Kiadó, Budapest.

LECLERC, ELOI:

1993. *Assisi Szent Ferenc*. Visszatérés az Evangéliumhoz. Ford. Barsi Balázs. Agapé, Szeged.

MÉSZÖLY GEDEON (szerk.):

1916. *Bécsi Codex*. MTA kiadása, Budapest. (Új nyelvemléktár, I.)

N. ABAFFY CSILLA (szerk.):

1996. *Festetics-kódex*. 1494 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Régi magyar kódexek, 20.)

NYÍRI ANTAL (szerk.):

1971. *A Müncheneri Kódex*. 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Codices Hungarici, VII.)

P. BALÁZS JÁNOS (szerk.):

1981. *Jókai-kódex*. XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Codices Hungarici, VIII.)

PÁL JÓZSEF:

2001. Assisi Szent Ferenc Istendicsérete: fordítás és értelmezés. *Tiszatáj*, 55. 12. (dec.), 67–76.

RÓNAI MIHÁLY ANDRÁS:

1996. *Nyolc évszázad olasz költészete*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

SZABÓ DÉNES (szerk.):

1942. *Apor-kódex*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár. (Codices Hungarici, II.)

SZERB ANTAL:

1983. *Száz vers*. Harmadik kiadás. Magvető Kiadó, Budapest.

FROM THE EUPHORIA OF PRAISE TO THE HARMONY OF RECONCILIATION

HUBA MÓZES

The paper analyses Hymn to the Sun by St Francis of Assisi, fragments of the early translations of the Bible preparing the way for the Hungarian reception of Hymn to the Sun and its parallel Hungarian translations. Intertextual analysis draws attention to Jenő Dsida's translation, published in 1934, which played an outstanding role in the reception of Hymn to the Sun.